

Psalter, it stresses the importance of the matter of life or death.³² The first and the second psalm invites the readers to consider the Psalter not only a prayer book or a collection of hymns, but as a book of instruction as well. The first wisdom psalm is linked to the second royal psalm, thus linking is an introduction or an instruction to the messianic hope.³³

Bibliography

- BROWN, William, P.: *The Oxford Handbook of the Psalms*, Oxford University Press, Oxford, 2014
- BRUEGGEMANN, Walter – BELLINGER William H.: *Psalms*, New Cambridge Bible, Cambridge University Press, Cambridge, 2014
- CRAIGIE, Peter C.: *WBC, Word Biblical Commentary; Psalms 1-50*, vol. 19, Word Books Publisher, Texas, 1983
- GAEBELEIN, Frank E.: *Psalms*, vol V., The Expositor's Bible Commentary, Zondervan Publishing House, Academic Books, Grand Rapids, Michigan 1991
- GERSTENBERGER, Erhard S.: *Psalms*, Part I., William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan 1988
- KEIL, C.F., DELITZSCH, F.: *Psalms*, vol V., Commentary on the Old Testament, William B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan, 1988
- KRAUS, Hans Joachim.: *Psalms 1-59*, A Continental Commentary, Fortress Press, Minneapolis, 1993
- LIMBURG, James.: *Psalms*, Westminster John Knox Press, Louisville, 2000
- NIB, The New Interpreter's Bible Commentary: *Psalms*, vol. IV., Abingdon Press, Nashville, 1996
- OESTERLEY, W. O. E.: *The Psalms*, Billing and Sons, 1955
- ROSS, Allen P.: *A Commentary on the Psalms*, vol. I., Kregel Academic, Grand Rapids, USA, 2011
- TÓTH, Kálmán: *Zsoltármagyarázatok*, Budapesti Református Teológia Akadémia kurzustára, Budapest, 1978
- WALLACE, Howard, N.: *Psalms*, Sheffield Phoenix Press, Sheffield, 2009
- ZENGER, Erich: *Psalmen*, Verlag Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2003

³² Gaebelin, 1991, 52-63.

³³ Brown, 2014, 155.

Nagy Krisztina:

A Nábót-történet jogi háttere

Abstract - The Judicial Background of the Story of Naboth

In the conflict of King Ahab and Naboth the Jezreelite we can see the social, religious and judicial diversification in the northern part of the country, which resulted that the King of Israel became the owner of the land, what was given to his servant by Yahweh. The King - with his act - started a process, that accumulated an upfront conflict a few years later causing the failure of the dynasty. I intend to sketch out the differences between the religious and judicial rules of Canaan and Israel - both of them were presented by the actions of the persons. I analyse the litigation of Naboth focusing on the actual judicial practice in Israel, considering the sacred nature of the litigation too. Furthermore, I seek to present the characters acting in the story: the king and the queen on one the hand together with Naboth and prophet Elijah on the other hand. My aim is to uncover their personalities and their motivations beside the biblical documentation, taking into consideration the historical aspects as well.

Keywords: society and judicature of Canaan and Israel, Jewish King and pagan Queen, Israeli landowners, prophet of Yahweh redaction, Jewish king and pagan queen, Israeli landowners

Bevezetés

A jezzreéli Nábót szőlője Aháb király palotájának közvetlen szomszédságában volt, a király pedig arra vágyott, hogy ezt a földet csatolhassa a palota kertjéhez. Ajánlatot tett tehát Nábótnak, de a férfi elutasította azzal, hogy a föld Jahwe-től származó atyai örökség, így nem idegeníthető el. A király látszólag elfogadta alattvalója döntését, felesége, Jezabel, azonban nem, sőt lázadásnak és felségsértésnek minősítette azt. Hamis váddal, bevonva a helyi igazságszolgáltatás korrumpálható elemeit, istenkáromlásért és felségsértésért halálra íteltette Nábót. A király a hazaárulóként megkövezett Nábót földjét sajátjaként vehette birtokba.

Jahwe azonban nem maradt szótlán a népét ért gaztett miatt, és elküldte prófétáját, Illést, hogy mondjon ítéletet a királyi pár felett. Isten embere szörnyű pusztulást jósolt mind a király és a királyné, mind pedig egész dinasztiájuk számára. Az ítéletet már Aháb halála után Jéhu fogja végrehajtani, kiirtva Aháb egész nemzetségét.

A héber Bibliában¹ ez a történet a hatalommal való visszaélés példaként szerepel, mely elsőrenden egy izraeli kisbirtokos sorsán keresztül mutatja meg, hogy Jahwe törvényeit milyen könnyedén tiporja sárba az önkény, melyet tragikus módon támogat a pogány kultusszal megfertőzött hamis kegyesség. Emellett „arról az Istenről tesz bizonyosságot, aki oltalmazója az ő rendjében élő népének és a királytól is számon kéri, ha vétkezik Isten törvénye ellen”².

Dolgozatom célja, hogy feltárjam az események jogi hátterét, a különböző kultúrák jogrendszerének összeütközését, és elemezzem a pert, amely véget vetett Nábót életének. Szeretném bemutatni a történetben szereplő személyeket is: a királyi párt, Nábótot és Isten emberét, Illést. Személyükön át a korszak tipikus figuráit is megismerhetjük, lebontva róluk a deuteronomista történetírás értéktételeinek nyomait.

Történelmi alapvetés

Izrael eredete a Kr. e. II. évezred első felére tehető, amikor a félnomád életmódot folytató törzsek benyomultak Palesztina területére. Ebben az időszakban még nem beszélhetünk egységes Izraelről, csak egymással szoros kapcsolatban lévő törzsekről, amelyeket összekötött a nyelvi és vallási hasonlóság³. Semmilyen központi közigazgatás nem létezett, a törzsek maguk intézték belső ügyeiket, vitáikat hagyományaik szerint rendezték el. Később, az egyre erőteljesebb filiszteus nyomás elleni harc okán a törzsek Saul vezérése alatt fogtak össze.

¹ BIBLIA Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése, magyar nyelvre fordította és revideálta a Magyar Bibliatársulat Szöveggondozó Bizottsága, Kálvin Kiadó, Budapest 2014.

² A Szentírás magyarázata (Jubileumi Kommentár) – I. kötet, Kálvin Kiadó, Budapest, 1995. – 401. oldal (dr. Tussai János)

³ KARASSZON István: Izrael története, Új Mandátum Könyvkiadó, 2009. – 62. oldal

Sault Dávid követi a trónon, aki már egységes királyság ura, és egységes közigazgatási és vallási rendszerben gondolkodott. Őt fia, Salamon követte a trónon, aki megerősítette az apja által létrehozott államiságot, bár a későbbiek során az egység már nem volt fenntartható. Dávid még tekintettel volt a törzsek önérzetére és önállóságára, Salamon azonban ezt már nem vette figyelembe. Intézkedései nyomán különösen az északi törzsek fordultak szembe a jeruzsálemi királysággal olyannyira, hogy fia, Roboám az északi országrészt el is veszítette.

Az északi országrészt, mely továbbvitte az Izrael nevet, Jeroboám rendezte a királyi uralom alá. A két ország közül az északi terület, Izrael volt a nagyobb és gazdagabb, ezzel párhuzamosan jelentősebb volt a kánaánita eredetű lakosság száma is. Földrajzi helyzete, fekvése folytán szorosabb kapcsolatot ápolt idegen királyságokkal, így azok hatása⁴ is jobban érvényesült. Emellett Júdában szilárdan állt a dávidi dinasztikus királyság gondolata, addig északon ennek nem voltak szilárd hagyományai⁵. Júdában tovább folytatódhatott a dávidi-salamoni királyság intézményes működése, míg északon a királyságot, mint államot még létre kellett hozni.

Az északi országrésznek, Izraelnek nem volt fővárosa, államapparátusa, hadserege, még hivatalos kultusza sem, pedig ez utóbbi meghatározó szerepet töltött be a kor társadalmában. Jeroboám mindezeket létre tudta hozni, és nem tudunk arról, hogy a nép bármilyen módon elégedetlenségét fejezte volna ki a kialakult rendszerrel szemben⁶.

Igyekezete ellenére Jeroboámnak nem sikerült megfelelően stabilizálnia az északi országrészt, így halálát követően mintegy harminc év telt bizonytalanságban Izrael számára. Az őt követő királyok folyamatosan kardot kellett tartsanak a kezükben, hogy legalább ideig-óráig meg tudják tartani a hatalmat. A bizonytalanságot végül Omri és dinasztiája fékezte meg egy időre, aki Zimritől vette át a hatalmat. Zimri maga is gyilkosság útján szerezte meg a trónt, és nagyon rövid ideig, alig egy hétig tudta megtartani.

⁴ BRIGHT, John: Izrael története, Kálvin Kiadó Budapest, 2001. – 228. oldal

⁵ Bright, J. im. 228. oldal

⁶ Bright, J. im. 229. oldal

A Királyok könyve Omri személyét rossznak értékeli: „Omri azt tette, amit rossznak lát az Úr, rosszabb volt minden elődjénél. Mindenben Jeroboámnak, Nebát fiának az útján járt, és abban a vétekben, amellyel vétekbe vitte Izraelt tehetetlen bálványokkal bosszantva az Urat, Izrael Istenét” (1Kir 16,25-26).

A Szentírás minősítésével szemben Omri uralkodásának mérlege a kortörténeti leírások szemével sokkal impozánsabb: belpolitikája révén megszűnt az országban az állandó forrongás, kül- és gazdaságpolitikája révén béke és jólét köszöntött Izraelre. Jó kapcsolatot ápolt a déli országrész utódállamával, Júdával, baráti viszonyt épített ki a főnóciákkal, és megfékezte az arámokat keletről. Szövetséget kötött Tírusz királyával, és visszaverte, sőt szövetségre kényszerítette Benhadadot, a Damaszkusz uralkodóját.

Omri olyan „dualista” rendszert hozott létre, melynek segítségével stabilizálni kívánta a helyzetet Izrael népe és a kánaánita őslakosok között. Omri állama az együttműködésre épült Izrael és a kánaánita őslakosság között. Ez az együttélés és együttműködés azonban ellenérzéseket váltott ki a hagyományos rendhez ragaszkodó, az őslakosoktól elkülönülni szándékozó rétegben. A korai próféták, különösen Illés és Elizeus voltak ennek az ellenállásnak a szószólói.

Az Omri-dinasztia két új fővárost is építtetett: Samáriát és Jezréelt. A Samária területét jelentő földbirtokot Omri vásárolta két talentum ezüstért, és a föld királyi tulajdon lett. A városépítést Omri kezdte meg, majd fia, Aháb fejezte be, és „erődítményrendszere az ókori Palesztina legkiválóbb műszaki teljesítménye”⁷ volt. A Szentírás is említi Aháb „elefántcsont palotáját” (1Kir 22,39), és régészeti leletek támasztják alá, hogy a városban valóban volt elefántcsont-díszítésű épület. Az Omri-dinasztia másik királyi székhelye Jezréel lett – ez a város volt Nábót lakhelye, és egyben színhelye a Nábót elleni pernek.

Ebben az időben az Asszír Birodalom részéről egyre nagyobb fenyegetés érte a térség országait, így az Aháb által megkötött szövetség nagyon jó politikai döntés volt. A szerződés az érintett államok és szö-

⁷ Karasszon I. Izrael története - 109. oldal

⁸ Bright, J. im. 235. oldal

⁹ Bright, J. im. 235. oldal

vetségeik számára a túlélést jelentette a hatalmas Asszíriával szemben. E szövetségnek Aháb és Izrael volt a legerősebb katonai erővel bíró tagja.

Ahábot egymás után két fia követte a trónon, azonban egyiküknek sem sikerült az ellenséges nép érzelmeit ön maga mellé állítani. Móáb fellázadt Izrael ellen, és a Damaszkusszal vívott háború is végeláthatatlannak látszott. Aháb fiának, Jórámnak nemcsak a prófétákkal (különösen Elizeussal) kellett megbirkóznia, hanem saját udvarában vele elégedetlen rétegekkel is. A hadvezérek elégedetlenek voltak az arám háború menetével, és az udvar és a kiváltságosok fényűzését és nemtörődomségét is felhozták ellene¹⁰.

A forradalom azután következett be, amikor Elizeus – kihasználva Jórám távollétét az udvartól – királlyá kente Jéhút, Jórám fővezérét. Jéhú államcsínyre során lényegében kiirtotta Omri dinasztiajének egészét, és a Baal-hívek nagy tömegét is. Jéhú mérsárlását „erkölcsi szempontból semmivel sem lehet igazolni”¹¹, azonban a Baal-kultuszt sikerült eltörölnie Izraelben.

Társadalmi alapvetések

A honfoglalás korában az izraeli társadalom alapegysége a család volt, több család alkotta a nemzetséget, mely egy közös ős személyéből eredezteteti önmagát. A nemzetségeket összefogó törzs vérségi kapcsolatokra épülő struktúra volt, bár keretei kevésbé körülírhatóak. Nem valószínű, hogy lett volna minden törzset egybefoglaló, egységes Izrael a korszakban, csak törzsszövetség létezett, amelyben minden törzs maga döntötte el, hogy egy adott helyzetben milyen döntést hoz. Előfordult például, hogy nem minden törzs vett részt egy-egy közös hadjáratban, de egymással is szembe fordultak, ha úgy adódott.

A törzsszövetségen belül a törzsek megőrizték önállóságukat, és nem hibáztunk, ha közöttük egyenlőséget feltételeztünk. A törzsek között fennálltak gazdasági és katonai különbségek, és döntéseikben szuverenitást élveztek, azaz minden törzsnek jogában állt saját sorsá-

¹⁰ Bright, J. im. 241. oldal

¹¹ Bright, J. im. 242. oldal

ról döntést hozni. A belső ügyek rendezésébe más nem szólhatott bele, a jog- és igazságszolgáltatás a törzsi közösségen belül volt megszervezve.

A letelepedést követően ez a törzsi struktúra megváltozott. A honfoglalás előtt épült és virágzó városokban és azok környékére összpontosult néptömegek belső összetétele nagymértékben átalakult. Az őslakos városi lakosság, a kánaániták keveredtek Izrael népességével, melynek eredményeképp a bevándorló törzsek belső koherenciája megbomlott. A városokat már nem királyok vezették, hanem a törzsi rendszerhez hasonlóan vének, akik testületileg hoztak döntéseket. Ez a testület azonban már nem vérségi alapon, hanem területi alapon jött létre, azaz olyan személyekből állt, akik egy-egy településen vezető funkciót voltak képesek ellátni.¹²

A társadalmi struktúra is változott, és kialakult a gazdasági, vagyoni alapon létrejött vezető réteg, amely kevésbé kötődött a hagyományhoz, ellenben sokkal inkább kapcsolódott a vagyont biztosító királyi uralomhoz. Ezzel egyidőben a leszakadó, vagyont veszített (vagy soha vagyonnal nem rendelkező) réteg alárendelt helyzetbe került. Az egyenlőségre alapuló törzsi struktúrát tehát egy alá-fölérendeltségre épülő struktúra váltotta fel.¹³

A királyság korlátozta a korábban törzsi szabadságban élő parasztság jogait, saját szükségleteinek kielégítésére „kisajátította a vidéki birtokokat, hogy szerte az országban királyi birtokokat hozzon létre”¹⁴, vagy híveinek adományozza azokat. A városok gazdagságának letéteményesei hatalmat szereztek a kisemberek felett, akik egyre kevésbé érezhették magukat szabad izraelieknek.¹⁵

A királyság intézménye szembehelyezkedett a korábbi, hagyományos törzsi renddel, ezért a konzervatív gondolkodású izraeliek „Isten ellen való lázadásnak tekintették”¹⁶. Az emberek viszonyulása a király-

¹² KESSLER, Rainer: *Az ókori Izrael társadalma*, Kálvin Kiadó Budapest, 2011. - 84. oldal

¹³ Kessler, R. im. 86. oldal

¹⁴ RAD, Gerhard von: *Az Ószövetség teológiája*, I. kötet, Osiris Kiadó, Budapest, 2017. - 55. oldal

¹⁵ von Rad, G. im. I. kötet - 60. oldal

¹⁶ Bright, J. im. 220. oldal

sághoz megoszlott: egyesek fenntartások nélkül támogatták azt, nem törődve azzal, hogy az új rend számos pogány elemet is magába olvasztott¹⁷. Mások elvetették a királyság dinasztikus intézményét, és visszavágytak a törzsi szervezet függetlenségébe és szociális biztonságába.

A királyság társadalmi szerkezete hasonló a térség többi királyságéhoz: legfontosabb eleme maga a király. A köré szerveződött udvartartás összetétele nem követte a törzsek és a törzsi szövetség vezetői körének összetételét és szervezettségét. A törzsi közösségekben minden funkció a vérségi köteléken belül oszlott meg, a királyság korában ez már nem volt fenntartható. A királyhoz legközelebb továbbra is a családja, rokonsága állt, de voltak olyan hivatalnokok is, akik nem voltak rokonsági kapcsolatban vele. Az udvartartás egy másik rétegét azok a személyek alkották, akik bár az udvarban tartózkodtak, de a feladatuk a társadalom felé irányult: pl. kényszermunkák felügyelője, vagy a hadsereg vezetője.

A városok társadalmi struktúrájának figyelemre méltó tényezője, hogy ezek lakosságában keveredtek az őslakos kánaániták, a letelepedett izraeliek és azok, akik a városokba máshonnan érkezett jövevények voltak. A városok vezetői a vének voltak¹⁸, akik egyrészt a várost képviselték Izrael királya előtt, másrészt a királyt képviselték a nép előtt. A vének körébe ekkor már nem kizárólag a korábbi törzsi vezetők számítottak bele, hanem a tehetős réteg rangos tagjai is.

Az Omri-dinasztia idején Izraelben anyagi jólét uralkodott, melyet a nagyarányú építkezésekben és a hadsereg fejlesztésében nyilvánult meg. Nemcsak Samária és Jezréel, a két új főváros épült fel, hanem megerősítették a hadászatiilag fontos városokat és erődöket, szükség esetén alagutakon keresztül biztosítva a vízellátást. E jólét és költségek ellenére az alsóbb társadalmi rétegek helyzete nem javult, sőt romlani látszik.

A társadalmi változások kiszolgáltatottá tették a szegényeket, akik több esetben már megélhetésük alapját, a földjüket is elvesztették.

¹⁷ Bright, J. im. 220. oldal

¹⁸ Kessler, R. im. 96. oldal

Sok esetben önmagukat és családjukat rabszolgasorba kellett adniuk a megélhetésük érdekében felvett kölcsönök kiegyenlítése fejében. Ők is Izrael részei voltak, ezért úgy érezték, járna nekik mindaz a szociális gondoskodás, amely korábban a törzsszövetség idején még működött. A próféták rendszeresen felrötták a királyoknak és előkelőknek a szociális igazságtalanság és nyomor fenntartását, valamint az alsóbb rétegek kihasználását.

A kisbirtokosok a mindennapi megélhetés fejében kölcsönöket voltak kénytelenek felvenni, ez azonban csak uzsorakamatra volt lehetséges. A kölcsönt kérő pedig kiszolgáltatottja volt a rendszernek: mindennapi megélhetéséhez kénytelen volt felvenni a kölcsönt, amit aztán nem tudott visszafizetni. Az adósság fejében önmagát és családját kellett szolgálatba állítania: adósrabszolgává vált.

Az államapparátus fenntartásához, az építkezésekhez és a hadsereg működtetéséhez jelentős bevételekre volt szüksége a királynak. A szükséges jövedelem egy részét a királyi birtokok jövedelméből kellett fedezni.¹⁹ A királyi birtokok a királyi család magánbirtokaiból, a „politikai akciók”²⁰ révén megszerzett birtokokból, a megvásárolt, vagy gazdátlanul maradt földekből, illetőleg az olyan területekből álltak, melyeket büntetőper során olyanoktól vettek el, akiket árulás miatt ítélték halálra.

Úgy tűnik, hogy a társadalom felső rétege, közöttük a városi vezetők, a király és a királyság mellett foglalt állást, mivel érdekeik és gazdagságuk ezt kívánta meg. Az alsóbb rétegek azonban súlyos veszteségeket szenvedtek, és ellenséges érzéseket mutattak a királyi hatalommal szemben. A hagyományosan gondolkodó próféták ezzel az elszegényedett és elégedetlen réteggel azonosították önmagukat, és e réteg érdekeit hangoztatva léptek fel a királysággal szemben.

¹⁹ Kessler, R. im. 100. oldal

²⁰ Kessler, R. im. 100. oldal

„Enyém a föld...” – a föld, mint Jahwe ajándéka

Izrael „sajátos helyzetű nép”²¹, hiszen Jahwe által vezérelt és vezetett közösség, amely nemcsak Istenhez kapcsolódását élte meg naponként, hanem azt a közösséget is, melyet az ember a másik emberrel élhetett meg. A szövetségekötés okán mindenki, aki a szövetség jelét magán viselte, Izrael népéhez tartozó volt. Az izraeli identitást meghatározta, hogy önmagukat Jahwe választott népeként, szövetségeseiként írták körül. Jahwe választotta ki őket a többi nép közül, és szövetséget kötött velük, ezáltal a tulajdonaivá váltak. A szövetségekötéssel Jahwe elkötelezte magát népe mellett, áldásokat ígért nekik, de egyben elvárta, hogy Izrael is teljesítse Ura akaratát.

A Tóra szerint az ígért földje Jahwe egyedüli tulajdona, amelyet választott népének ígért, ám amelyet a pátriarchák korában ténylegesen még nem adott át nekik. Kettősség jellemezte a pátriarchák idejét, hiszen az ősatyák „látszólag Kánaán törvényes tulajdonosai is, ténylegesen továbbra is idegenként tartózkodnak ott”²². A választott nép négyszáz évig élt szolgaságban Egyiptomban, míg végül Jahwe idejét látta annak, hogy nekik azt ténylegesen át is adja. Ahhoz, hogy ez megtörténhessen, a pusztán át kellett vezetnie népét, akik ezen idő alatt néppé, szent néppé váltak²³.

Izrael nem csak egy földrajzilag körülhatárolt területet kapott ajándékba, hanem egy olyan országot, amelyben városok és népek, istenek és kultuszok éltek, az izraeli törzsek pedig szoros kapcsolatban voltak mindezekkel. A környező népek gondolkodásából és vallásából némelyeket integráltak saját hitrendszerükbe, míg mások ellen évszázadokig komoly harcot vívott.

A föld, a termékeny szántóföld a kánaáni ember számára az élet és a túlélés feltétele volt, „szent valóság”²⁴, ezért a föld termékenységét az istenségnek kellett garantálnia – ehhez azonban az embernek az isten-

²¹ SZATHMÁRY Béla: A zsidó jog alapjai, Századvéd-Lux Kiadó, Budapest, 2003. – 15. oldal

²² BENBASSA, Esther – ATTIAS, Jean-Christophe: Izrael – föld és szentség, Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 2008. – 16. oldal

²³ Benbassa – Attias, im. - 21. oldal

²⁴ von Rad, G. I. kötet – 29. oldal

ség felé kellett kultikus cselekményekkel szolgálni. A Jahwe-hitű izraeli törzsek számára a földnek ilyen súlyú misztikus ereje nem volt, a letelepedést követően azonban nem térhettek ki a szántóföld életben betöltött kulcsszerepe elől. Míg a kánaániták számára a föld a saját tulajdonuk volt, ahol az istenség segítségével és áldásával gazdálkodtak, az izraeliták számára a föld Jahwe tulajdona maradt. Nem természetes örökségként lett a tulajdonuk, hanem azt ajándékképp, használatra kaptak Istenüktől: „Enyém a föld, ti csak jövevények és zsellérek vagytok nálam” (3Móz 25,23). Jahwe fenntartotta a tulajdonjogot a föld felett, a nép azt használatra kapta.

A háborúk és hódítások eredményeképp az izraeli lakosság körébe nagyobb számban kerültek kánaániták, akik magukkal hozták kultúrájukat és vallásukat is. A törzsi szerveződésben gondolkodó izraeliek nem fogadták el ezt a keveredést, mert vallásuk és társadalmuk fellaulását látták benne. A szinkretizmussal való szembenállás alapját a Törvénynek, illetőleg az e mögött látható szövetségi gondolatnak a védelme generálta.

A királyság korára tehető a próféta virágzása. Kezdetei a királyság kora előtti időbe nyúlnak²⁵, de ebben a korban válik szembeszökővé a tevékenységük. A próféták mindig saját társadalmukhoz szóltak, saját történelmi közegükhöz, és igehirdetésük a maguk körül látott világ ellentmondásaival szembesít. A társadalmi változások a Jahwe-hit változásaival kapcsolódnak össze, így a próféták a vallási visszaéléseket a társadalmi-szociális visszaélésekkel köthették össze.

A történeti könyvek prófétái (köztük Illés) vádat emeltek és ítéletet hirdettek a királlyal szemben, mert támogatta a vallási szinkretizmust²⁶, és uralma alatt a nép ősi jogait sárba tiporták. A királyok magatartása Izrael létét fenyegette, hiszen azt a szövetséget szegte meg, amelyet Jahwe a népével kötött. A prófétai vádak Izrael életének egész területét érintették: politikai és szociális területen, valamint a vallási szférában, a Jahwe-hoz való kapcsolat terén.

²⁵ WESTERMANN, Claus, *Az Ószövetség Teológiájának vázlata*, A Budapesti Református Teológiai Akadémia Bibliai és Judaisztikai Kutatócsoportjának kiadványa, Budapest, – 124. oldal

²⁶ Westermann, C. im. 128. oldal

A próféták súlyos ítéletet hirdettek a királlyal szemben, de arról nem tudunk, hogy ténylegesen felléptek, vagy lázadásra szítottak volna a király ellen²⁷. Alapvetően nem a királyság intézményével szemben léptek fel, hanem egyes királyok uralkodásával, a hatalom gyakorlásának mikéntjével szemben.

Az Omri-dinasztia idejére az országnak az egyre erősödő arám nyomással kellett szembenéznie, mellyel szemben Omri és Aháb a szövetségek megkötését, és a környező kis államokkal történő együttműködést választották. Az ókori szövetségekötésekhez tartozott egymás vallásának elismerése²⁸ is, így az is, ha egy-egy fővárosban a szövetséges ország vallásának emeltek kultuszhelyeket. A Szentírás szerint Aháb is emeltetett szentélyt Baalnak, miután feleségül vette Jezabel, szidóniai királylányt.

A samáriai Baal-templom lehetőséget adott arra, hogy a szövetséges királyok képviselői ott saját vallásukat gyakorolják, de ezenkívül az izraeli Baal-hit központi szentélyévé is vált. A deuteronomista történetírás Jezabel megjelenéséhez és a kultuszhely megépítéséhez köti, hogy ismét erőre kapott a korábban elfojtott, és a népi vallásosságba temetett Baal-tisztelet.

Bright szerint²⁹ Jezabelben „csaknem missziói hév”³⁰ élt saját vallása, a Baal-kultusz terjesztésére, ugyanakkor megvetette a Jahwe-hit rideg vallásosságát. Tevékenysége nyomán „egyetemes hitehagyás”³¹ fenyegette volna Izraelt. Figyelembe kell vennünk, hogy Izrael területén élt a kánaáni származású lakosság többsége, akik keveredtek az izraeli bevándorlókkal, így az eredeti Jahwe-kultusz is felhígult. Amikor Jezabel látta, hogy missziója ellenállásba ütközik, erőszakos megoldást választott: „ki akarta irtani az Úr prófétáit” (1Kir 18,4) Illés Kármel-hegyi fellépése azonban éppen az ellentétes eredményt hozta: Illés ölte meg Baal prófétáit „karddal” (1Kir 19,1).

²⁷ Westermann, C. im. 129. oldal

²⁸ ALBERTZ, Rainer: Illés, Isten tüzes harcosa, Kálvin Kiadó Budapest, 2007. – 33-34. oldal

²⁹ Vö: Bright, J. im. 236-237. oldal

³⁰ Bright, J. im. 236. oldal

³¹ Bright, J. im. 237. oldal

Jogi alapvetések a történet mögött

Az ókori Közel-Keleten szoros volt a kapcsolat az istenség(ek) és a király között. Némely esetben a király istenségek leszármazottjának tartotta magát, esetleg életében, vagy halálát követően emelkedett az istenek sorába. Az istenség és a király kapcsolata a törvények és a jog tekintetében is megmutatkozott: a törvényeket közvetve vagy közvetlenül³² az istenség adta a királynak.

Mivel az ókori Keleten az istenség a jog forrása, ezért a törvény megsértése automatikusan a szentség elleni bűn is volt. Előfordulhatott, hogy egyes, számunkra már kisebb jelentőségűnek tűnő vétek miatt is halálbüntetés járt az elkövetőnek, hiszen a bűnnel maga az isten ellen vétett az illető.

Az izraeli jog is isteni eredetű: a Tórát (másként Törvényt, vagy Tanítást) Jahwe adta Mózesnek azzal a céllal, hogy azt felhasználva vezesse a népet. Jahwe elsődlegesen a Tórában jelentette ki akaratát a népe felé, ezért ez a Szentírás legfontosabb része a zsidóság számára. A Tóra alappilléret, a Tízparancsolatot Isten a Sinai-hegyen adta át Mózesnek azzal a céllal, hogy népének életét ezen igék alapján szervezze meg, és vezesse őket tovább. A törvények abból indulnak ki, hogy a nép Jahwe-hoz tartozik, és életével neki akar szolgálni – így a törvénynek akkor van gyakorlati értelme, ha a nép Jahwe-hoz tartozván be akarja tartani azokat. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a nép, akiknek a törvény szól, Jahwe szent népe, tehát szakrálisan meghatározott jellegű: „Jahwe gyülekezete”³³.

A parancsok és tiltások sorát arra alapozza a szöveg, hogy Jahwe választotta ki és szabadította ki népét a szolgaságból, ezért jogában áll magatartását szabályozni. Jahwe „nem tűrheti”³⁴, hogy az általa választott nép, az emberi gonoszság és bűn okán tönkremenjen, a kapcsolatok felbomoljanak és megromoljanak.

A XX. század első felében alakult ki az a nézet az Ószövetség kutatói körében, hogy a törvényeket kazuisztikus és apodiktikus törvé-

nyekre lehet felosztani³⁵. A kazuisztikus törvények jellemzője, hogy „megpróbálja az összes helyzettípust előre megállapítani, amelyek egy cselekedet vagy mulasztás nyomán előállnak, és mindnyájukra valamilyen előírást próbál alkalmazni”³⁶. Ez a jogalkotási mód tehát egy konkrét esetből indul ki, és leírja egy-egy cselekvés jellemzőit. Felismerhetők az ilyen típusú törvények szóhasználatukból, mivel jellegzetes módon, „Ha...”, „De ha...” vagy „Csak ha...” stb. szavakkal kezdődnek. Tartoznak hozzájuk súlyosító vagy enyhítő körülmények, vagy magyarázó elemek.

A kazuisztikus törvényalkotási módot soha nem alkalmazzák a kultusszal vagy etikával kapcsolatos szabályok megfogalmazásakor. Ezek a szabályok nem tartalmazzak semmilyen utalást Izrael hitére, a benne megfogalmazott élethelyzetek bármilyen vallású emberi közösségre jellemzőek lehetnek.

Az apodiktikus törvények parancsot vagy tiltást tartalmaznak, és azok megszegőit rendkívül súlyos büntetéssel sújtják. Ezekben az esetekben enyhítő körülményeket nem említenek, a tett elkövetése vagy a mulasztás önmagában elegendő a büntetés (a legtöbb esetben halálbüntetés) kiszabásához. Ezek a törvények inkább a kultusz és az etika világába vezetnek, míg a kazuisztikus törvények világi vonatkozásúak.³⁷

A királyság előtti korban a jog – akárcsak az élet maga – a törzsi szerveződésű volt, ezen belül is a család és a családfő volt a jog végrehajtója. A családok belső ügyeit a családfő döntötte el, de a családanyának is megvoltak a maga jogai³⁸: a gyermekek és a szolgák az asszony hatáskörébe tartoztak. A törzsi vezetők, a vének köréből kerültek ki az igazságszolgáltatás döntéshozói is, az ő szerepük (változá-

³⁵ Albrecht Alt 1934-ben publikálta az izraeli joggal kapcsolatos nézeteit, ezt követően a jogi szabályozás kazuisztikus és apodiktikus szabályokra történő osztályozása elterjedt a teológiai gondolkodásban. A későbbiekben Alt nézeteit többen bírálták – bővebben ld. Soggin, J. A. im. 168-170. oldalai

³⁶ Soggin, J. A. im. 166. oldal

³⁷ Soggin, J. A. im. 169. oldal

³⁸ Karasszon István: Az óizraeli vallás, A Budapesti Református Teológiai Akadémia Bibliái és Judaisztikai Kutatócsoportjának kiadványa, Budapest, 1994. - 58. oldal

³² SOGGIN, J. Alberto: Bevezetés az Ószövetségbe, Kálvin Kiadó Budapest, 1999. - 164. oldal

³³ von Rad, G. I. kötet - 160. oldal

³⁴ Soggin, J. A. im. 149. oldal

sokkal) fennmaradt a későbbi időkben is. A társadalom vezetése és az igazságszolgáltatás személyük által fonódott össze.

A törzsi szervezetben fontos jogi szerepe volt a törzs vezetőjének, a bírónak³⁹, akinek jogi funkcióját később a király vette át. Nem mai értelemben vett jogorvoslati fórum volt, hanem speciális, nagy jelentőségű ügyekben hozott döntést. Főként olyan esetekről volt szó, amikor a helyi igazságszolgáltatás nem tudott jó döntést hozni, mert például a hagyományos jogi megoldások egymással szemben, feloldhatatlannak látszó ellentmondást eredményeztek⁴⁰.

A héber bírói eljárás menetéről az Ószövetség nem tudósít teljes mértékben, bár tartalmaz olyan részleteket, amelyek (kiegészítve a környező népek jogrendszeréről szerzett egyéb ismereteinkkel) nyújthatnak segítséget a perek menetére nézve⁴¹. E pereket nem úgy kell elképzelni, ahogy ma látunk, tapasztalunk egy-egy pert. Izrael jogi rendszere nem írásos, részletesen szabályozott, formai és tartalmi elemekkel körülrít jogrendszer, hanem „szokásjog”⁴², amely lényegében „önmagát szabályozta”⁴³.

A felek közötti viták elsősorban a családon, nagycsaládon belül kellett megoldódjanak, ha ez nem sikerült, akkor került sor idegenek, jellemzően a közösség vénei bevonására⁴⁴. Ugyancsak a vének voltak illetékesek azokban az esetekben, ha a probléma az egész közösség szempontjából lényeges volt⁴⁵.

A vének színe előtt lezajlott perek célja a viták rendezése és a felek közötti megállapodás volt, nem pedig az ítélelhozatal, azaz nem a fe-

³⁹ Karasszon I. Az Ószövetség fényei – 139. oldal

⁴⁰ Ld. 2Sám 14. fejezet – a kapcsolódó elemzés Karasszon I. Az Ószövetség fényei im. 142. oldalán olvasható.

⁴¹ KISS Katalin: Az óizraeli igazságszolgáltatás dokumentuma: Jób könyve, Theológiai Szemle, 1980. (<http://theolszemle.meot.hu/dokumentumok/1980.pdf>) 2020. február 14.

⁴² Karasszon István: Az Ószövetség fényei, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest 2002. – 144. oldal

⁴³ Karasszon I. Az Ószövetség fényei – 144. oldal

⁴⁴ A vallásos ügyek – különösen a tisztaság és tisztátalanság kérdése – a papok jogkörébe tartozott. Ld. Karasszon I. Az Ószövetség fényei – 145. oldal

⁴⁵ Karasszon I. Az Ószövetség fényei – 144. oldal

lek helyett meghozott döntés. A perben nagy szerepe volt a felek nyilatkozatainak, illetve a tanúk vallomásának, valamint a vádlott beismerő nyilatkozatának, amely nélkül „materiális ítélet nem végrehajtható”⁴⁶. Abban az esetben, ha a bírósági eljárás nem hozott eredményt, Istenhez lehetett folyamodni, mint bíróhoz: ez volt az istenítélet⁴⁷ aktusa. Isten ítélete után további érvek nem voltak szükségesek, de a vádlott nyilatkozatára továbbra is szükség volt. Amennyiben az istenítélet felmentést eredményezett, a felmentett vádlott imában (pl. Zsolt 28,6kk) köszönte meg Isten segítségét, és áldást mondott.

A királyság érdeke volt, hogy a viták rendezésében és a bírói munkában megvalósíthatóak legyenek az adminisztráció érdekei is. A királyi udvartartás hivatalnokok révén reprezentálta magát a városok közösségében, ami azt eredményezte, hogy az állam érdekei is megjelentek az egyes konkrét ügyek tisztázása során. A városi vezetők, a vének az állami apparátussal szoros kapcsolatba (függő viszonyba) kerültek, így döntéseikben figyelembe kellett venni a királyi ház elvárásait is. Nábót története a példa arra, hogy a királyi ház érdekeit akár közvetlenül is érvényesíteni voltak képesek, akár az igazsággal szemben is.

Jahwe megtiltotta választott népe a számára a neki ajándékozott föld végleges elidegenítését azzal az indokkal, hogy a föld az ő tulajdona, népe csak használatra kapta: „A földet senki se adja el véglegesen, mert enyém a föld, ti csupán jövevények és betelepültek vagytok nálam” (3Móz 25,23). A földet a törzs kapta Jahwe-tól a honfoglalás idején, így az a közösség⁴⁸ birtokába került, bár a végső tulajdonosa továbbra is Jahwe maradt. Az ilyen föld nem volt eladható, így Nábót sem adhatta el, vagy cserélhette el. Jogosan hangsúlyozta, hogy atyai örökségként⁴⁹ került a birtokába, hiszen az izraeli örökösödési szabályok célja pontosan az volt, hogy a birtok a családon belül maradjon.

⁴⁶ Kiss K. i. tanulmány

⁴⁷ Kiss K. i. tanulmány

⁴⁸ PAPP Vilmos: Az ókori Izrael gazdasági és társadalmi fejlődése az állam megszűntéig, Theológiai Szemle, 1974/1-2. 15-20. oldal

⁴⁹ Papp V. i. tanulmány

A kánaáni viszonyokhoz alkalmazkodó Aháb számára a föld már nem volt Isten tulajdona, hiszen a kánaáni gondolkodásban az istenség nem tulajdonosa a földnek, hanem csak annak termékenységét hivatott biztosítani⁵⁰. A király értelmezésében ezért a föld eladható és megvásárolható, vagy elcserélhető egy másikra.

Apja, Omri is vásárolt nagyobb földterületeket (Samária hegyét – 1Kir 16,24), amikor várost kívánt építeni, így Aháb számára természetes lehetett, hogy vételi ajánlatot tesz egy általa megkívánt földterületre. Aháb ezért felajánlotta Nábótnak, hogy a földért egy jobb földet ad, vagy pénzért megvásárolja.

Az ókori Közel-Keleten gyakorlat volt egyes földterületek állami kisajátítása is, amikor arra a királyi adminisztrációnak szüksége volt. Ilyenformán Nábót földje a király részéről kisajátítható lett volna, és Nábótnak nem lett volna módja ez ellen érdemben tiltakozni. Aháb mégsem ezt a megoldást választotta, hanem Nábót tiltakozását követően igényét láthatóan feladta, és bánatában „depresszióba süllyedt”.

Aháb tehát a történet szerint elfogadta Nábót izraeli jogra és Jahwe szavára alapozott döntését, ezért nem lépett fel ellene. Felesége, Jezabel azonban látván férje reménytelen állapotát, a segítségére siet, és megoldást kínál a problémára. Főníciai származású lévén természetes a számára, hogy a kánaáni jog – azaz férje igényének – oldalára áll. A kánaáni jog szerint a föld tulajdonosa a király, így a királyné szerint Ahábnak joga volt a földhöz, Nábótnak pedig nem volt jogában megtagadni azt. Sőt, a királyné úgy értékelte, hogy Nábót ezen döntése a királyi hatalom elleni fellépés volt, lényegében lázadás a király ellen: „Hát nem te uralkodsz most Izraelben?” (1Kir 21,7) A királyné szerint a királyi trón legitimitása van veszélyben egy jezréeli férfiú döntése miatt.

Jezabel a „kánaáni jog megtestesítője”⁵¹ volt ebben a vitában, és az ő közreműködésére volt szükség ahhoz, hogy ez a jog a perben győzelmet szerezzen és érvényesüljön. Az izraeli jog Nábót személyében áll eléink, míg a kánaáni jog Jezabel személyében. Aháb e történetben ki-

zárólag mint a probléma eredőjeként, Nábót szőlőjére igényt tartó uralkodóként szerepel. A Nábót vesztét okozó bírói ítéletben nem játszik szerepet, a bűn elkövetése a felesége lelkiismeretét terheli.

Érdekes, hogy a kisajátítás lehetősége – bár nem volt idegen a kor szak közegétől – nem merült fel sem a király, sem a királyné fejében. Jezabel inkább választotta a bonyolultabb megoldást, és egy „konceptió”⁵² pert kreált Nábót ellen, ami magával hozta az ilyen összeesküvések minden problémás vetületét.

Az összeesküvésbe be kellett vonni Jezréel véneit, amit a királyné levélben oldott meg. Írásait a király pecsétjével legitimizálta, azt hangsúlyozva, hogy az ő nevében jár el. Cselekedete feltételezi a város véneinek együttműködését, amit a királyné kétségek nélkül felhasználhat. Ugyancsak feltétele a per megfelelő végkifejletének, hogy két tanú személye bíróság elé citálható legyen. Két olyan megbízhatónak ismert ember kellett, aki hajlandó Nábót ellen hamisan fellépni olyan váddal, melynek valóságtartalmát sem a bírók, sem a nép nem fogja megkérdőjelezni.

Nábót perének elemzése

Nábót perének rendkívül tömör leírását az 1Kir 21,12-14. verseiben találjuk meg: „Böjtöt hirdettek, és Nábótot a nép élére ültették. Oda-jött két hitvány ember is, leültek vele szemben, és ezek a hitvány emberek így tanúskodtak Nábót ellen a nép előtt: Átkozta Nábót Istent és a királyt! Ezért kivítették őt a városból és halálra kövezték.”

E rövid leírásnak Jezabel személye ad keretet: ő utasította levelében a véneket Nábót elítélésére, és neki üzentek Nábót haláláról. Jezabel a háttérből irányította az eseményeket, hogy férjének megszerezze az áhított földterületet. A per tényleges leírásában Jezabel személye és a földterület kérdése nem kerül előt, az ítéletben és annak végrehajtásában istenkáromlás és a király megátkozása szerepel.

Ha kizárólag ezt a néhány sort vesszük figyelembe, és nem engedjük Aháb vágyait és Jezabel személyét a képbe, akkor egy olyan pert látunk magunk előtt, melynek tárgya felháborodás, illetőleg az ezzel szoros összefüggésben jelentkező istenkáromlás áll. Nábót itt olyan személynek látszik, aki szavaival és tetteivel fellázadt a törvényes ki-

⁵⁰ Papp V. i. tanulmány

⁵¹ Karasszon I. Az Ószövetség fényei – 75. oldal

rály és Isten ellen. Eszerint a bírók és a nép a királyság védelmében, a bűnös elítélésében az igazság oldalán léptek volna fel.

Nábót megkérdőjelezte a király hatalmát, ezáltal megkérdőjelezte a király mögé felsorakozott rétegek gazdagságának és jólétének alapját is. A város vezetői látták ennek veszélyét, így ellenállás nélkül hajtották végre a királyi házból érkezett parancsot. Azt nem tudjuk, hogy a parancs mellé ígéretek is megfogalmazódtak-e felőlük javadalmazás vagy státusz formájában⁵².

A per kulcsfigurái a hamis tanúk: két hitvány ember, akik arról tanúskodtak, hogy hallották Nábót, amint káromolta az Istent és a királyt. Az istenkáromlás büntetése a 3Móz 24,10kk szerint egyértelmű: a bűnöst ki kell vinni a táboron kívülre, ahol az egész nép kötelessége a halálos ítélet végrehajtása – meg kell kövezni. Két tanú vallotta, hogy Nábót átkozta az Istent, így más lehetőség nem maradt, mint vele szemben halálos ítélettel fellépni, és megkövezni őt.

Jahwe tiltja a király megátkozását, káromlását is: „Istent ne szidalmazd, és néped fejedelmét ne átkozd!” (2Móz 22,27) Az igeszakasz párhuzamba állítja – és tiltja – Jahwe és a király káromlását és szidalmazását, így amikor Nábót mindkét bűnnel megvádolták, mindkét bűn miatt el is tudták ítélni.

Albertz könyvében felveti, hogy a két „hitvány ember” szerepe az eseményekben a provokáció: vegyék rá Nábót, hogy az istentisztelet nyilvánossága előtt önmagára nézve terhelő szavakat mondjon. Vegyék rá, hogy a királysággal és a királlyal szembehelyezkedjen, sőt akár istentelenséggel vádolja meg Ahábot.⁵³ Véleményem szerint ilyen provokációra nem volt szükség, hiszen két tanú egybehangzó vallomása hangzott el: „Átkoztad Istent és a királyt!” (1Kí 21,10). Az izraeli jog szerint két tanú egybehangzó vallomása elegendő az elmarasztó ítélethez. Persze ehhez feltétel a két tanú szakrális és erkölcsi megbízhatósága – ami itt igencsak kérdéses.⁵⁴

⁵² Albertz, R. im. 88. oldal

⁵³ Albertz, R. im. 88. oldal

⁵⁴ További akadályt jelentett, ha a tanú nő volt, szolga vagy rabszolga. – SOMOGYI Alfréd: Egyházjog – I. (egyetemi jegyzet) Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Komárom, 2015. – 72. oldal

A Szentírás a pert Jezréelbe helyezi, amely Aháb király uralkodása idején a kánaáni jogrend⁵⁵ és társadalmi berendezkedés központi városa volt. A leírás szerint a perben kulcsszerepe volt a népnek, amely a per nyilvánosságát adta, és amely a végén végrehajtotta a Nábóra kiszabott halálos ítéletet. Arról tudósít a Szentírás, hogy a vallomások hamis voltak a bírók és a vádló tanúk tudatában voltak, hiszen a per Jezabel utasításai szerint zajlott le, Jezréel népe azonban erről nem tudott. Így amikor a Szentírás arról tudósít, hogy Nábót a nép elé ültették, akkor olyan fórum elé került, amely nem ismerhette a királyné valódi szándékait. Kizárólag azt tudhatták, ami a per nyilvánossága előtt elhangzott, és döntésüket is ennek eredményeképp kellett meghozni.

Az istenkáromlás olyan bűn, amely beszenyyezi az egész népet, és ami miatt az egész népnek szükséges bűnbánatot tartania. Ezért bűnt hirdettek, ami szintén a szakrális bűn irányába mutat⁵⁶: Nábót pedig e bűni istentiszteleten ültetik a nép élére, a legnagyobb megtiszteltetést jelentő helyre. Ez a bűni istentisztelet válik az ellene lezajlott per színterévé is. Az ítélethozatalt követően pedig a népnek, mint szakrális egységnek⁵⁷ kell a büntetést végrehajtania.

Érdekessége a pernek, hogy egyetlen szót sem ír a Szentírás arról, hogy Nábót mit reagált az ellene felhozott vádakra. Az izraeli jogrendszernek lényegi aktusa volt a beismerő nyilatkozat, vagy az esküvel való tagadás, mely egyben Isten ítéletének kérése is volt. A bűnt tagadó vádlott „lényegében Istent hozta tanúnak maga mellé, és egyben ítélné magát fölé”⁵⁸. A per leírása ilyen nyilatkozatokat nem tartalmaz.

A per látszólag az izraeli jog szabályai szerint zajlott le, hiszen a város vénei és a nép nyilvánossága előtt, két tanú vallomása nyomán – szakrális jellegű bűn miatt – ítélték el Nábót. A per során meghallgatott tanúk szavahihetősége azonban megkérdőjelezhető – érdekes, hogy mégsem kérdőjelezi meg senki azt. A Szentírás leírása szerint

⁵⁵ Karasszon I. Az Ószövetség fényei – 75. oldal

⁵⁶ Albertz, R. im. 87. oldal

⁵⁷ Albertz, R. im. 87. oldal

⁵⁸ Somogyi A. im. 73. oldal

hitvány emberek voltak, mégis megbízható tanúként fogadták el a vallomásukat.

Nem tudjuk megállapítani, hogy kik lehettek ezek a személyek, és hogy miért fogadták el őket megbízható tanúként a vének és a nép is. Ha jezzéliek voltak, akkor ismerhették őket, és tudhatták volna, hogy megbízhatatlan emberek. Vallomásukon túlmenően más bizonyítékot (akár további tanúkat) a szöveg nem említ. Nem tartalmazza a szöveg Nábót nyilatkozatát vagy védekezését sem, pedig arra szükség lett volna az elmarasztaló ítélethez. Jezzéel vénei és népe nem hallgatták meg Nábót, a jezzéeli kisbirtokost egy olyan perben, ahol az élete a tét, és ahol vele szemben megbízhatatlan forrásokból nyilatkozó személyek állnak.

Lehetséges, hogy nem csak a király és a felsége, hanem számos polgártársa is megkérdőjelezte Nábót döntését, és fellépését a király elleni lázadásnak (vagy legalábbis veszélyesnek) tekintették, így éltek az alkalommal, hogy a veszélyes figurát eltávolítsák Jezzéel politikai színteréről? E kérdésre a Szentírás nem ad választ.

A deuteronomista történetírás értelmezésében a perben az „isteni jog feltétlen érvényessége”⁵⁹ van a középpontban, mely érvényes a köznépre és a királyra is. Konfliktusba került egymással az uralkodó abszolút joga, amely a kánaáni városállamokra volt jellemző, és a „demokratikusabb, ugyanakkor sokkal szigorúbb izraeli jogfelfogás”⁶⁰, amely szerint Jahwe védelme alatt áll minden ember, akár uralkodó, akár közember.

A történet szereplői

Az ellentmondásos király – Aháb

A deuteronomista történetírás szerint „Jahwe csakis azoknak a királyoknak garantálta a sikert, akik hűek maradtak hozzá és kizárólag a jeruzsálemi Jahwe-kultuszt részesítették támogatásban”⁶¹. Omri,

⁵⁹ RAD, Gerhard von: *Az Ószövetség teológiája* - II. kötet, Osiris Kiadó, Budapest, 2017. – 33. oldal

⁶⁰ von Rad, G. II. kötet – 33. oldal

⁶¹ MILLER, J. Maxwell – HAYES, John H.: *Az ókori Izrael és Júda története*, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 2003. – 238. oldal

Aháb és általában Izrael királyának értékelését ez az alapvető nézet határozza meg, ennek alapján válik Aháb megítélése a Szentírásban rendkívül kétértelművé.

Omri fia, Aháb politikájában apja nyomdokaiba lépett: befejezte az állam stabilizálását, biztosította a gazdasági fejlődés feltételeit, és külső biztonságot szerzett Izraelnek. A vallási szinkretizmus képviselője ő, aki története során mindvégig hányódik Jahwe és Baal között. Baal-szimpatizánsként megítéli a Biblia, de megemlíti azt is, hogy életében több alkalommal Jahwe felé fordul. Úgy tűnik, hogy nem csak valláspolitikájában, hanem személyes hitében is igyekezett mindkét oldalt megfigyelni, és népével együtt „kétfelé sántikált” (1Kir 18,21). Személyét és működését a Szentírás egyetlen, súlyos ítélettel foglalja össze: „...többet bosszantotta tetteivel Aháb az Urat, Izrael Istenét, mint előtte Izrael bármelyik királya” (1Kir 16,33).

Aháb kortörténeti értékelése azonban nem ennyire egyszerű, és főként nem ennyire ítéletes, mint ahogy ez a mondat mutatná. A történelem szerint Aháb „hatalmas király volt, aki először emelte vezető szerepre Izraelt a világban”⁶².

Szentírásbeli történetét származása és Jezabellel, a szidóni király lányával való házassága alapozza meg, ami meghatározza élete további menetét. Apja, Omri tettei által megerősítette a kapcsolatot az izraeli nép és a kánaáni lakosság között, külpolitikai döntései pedig a pogányság irányába hatottak. Omri erőskezü uralkodó volt, aki a hatalmát a nép akarata nyomán szerezte meg, de annak tényleges megszerzése az előző király, Zimri holttestén át volt csak lehetséges.

A Szentírás beszél Omri bálványozásáról, de hőstetteiről is, amelyeket a történetírás megörökített. (1Kir 16,27) Aháb folytatta az apja által megkezdett utat, és politikája révén Izrael további erősödését érte el. Cselekedetei nyomán azonban Baal-szentély épült Samáriában, és az udvar Baal-papoktól hemzsegő királyi székhellyé vált (1Kir 18,19).

Uralkodása idején három évig tartó aszály sújtotta Izraelt, amely olyan súlyos volt, hogy még a királyi udvar lovainak és öszvéreinek a

⁶² FINKELSTEIN, Israel – SILBERMAN, Neil Asher: *Biblia és régészet*, Gold Book Kft. – 179. oldal

sorsa is megkérdőjeleződött. A csapás akkor ért véget, amikor a Kármel-hegyi istenítéletet követően Illés esőt kért Istentől, és kapott is.

Az aszály-történetben Aháb úgy jelenik meg előttünk, mint egy olyan király, aki tudatában van az Istentől rá mért csapásnak, mégsem tesz ellene semmit. Aszályt hirdető szavaival Illés saját személyéhez kötötte a csapás végét⁶³: „...amíg én azt nem mondom” (1Kir 17,1), Aháb azonban semmit sem tesz, hogy Illéstől kicsikarja a szabadító szót. Illés így három évre elhagyhatta Izraelt, ami súlyos következményekkel járt az ország számára.

Miután Illés visszatér, a király élesen rátámad: „Te vagy az, Izrael megrontója!” (1Kir 18,17), mert őt hibáztatta a csapadék elmaradásáért. A próféta azonban visszaüt: „Nem én döntöm romlásba Izraelt, hanem te és a te atyád háza, mert elhagytátok az Úr parancsolatait, és te a Baalokat követed.” (1Kir 18,18). A király látszólag meghunyászkodik, és nem vitatkozik Illéssel, sőt semmilyen megjegyzést nem tesz, amikor Illés arra utasítja, hogy szedje össze a Baal prófétákat a Kármel-hegyére, az ottani szentélybe.

A kármel-hegyi összeütközés eredményeképp a Baal-prófétákat Illés kivégzi, mely ellen Aháb ismételt semmit sem tesz. Ellentmondás nélkül követi Illés parancsát, és lakomát tart az eső örömeire – pedig az még be sem következett. Ilyen nagy lett tán a bizalma Illés és Jahwe iránt? Aztán az eső megindult, és Aháb harci kocsiján visszamegy a királyi székvárosba, Jezréelbe.

Itt elmondja feleségének, Jezabelnek a Kármel-hegyen történeteket, aki ádáz haragra gyúl Illés ellen, és halálós fenyegetést küld neki. Aháb megint csak néma és mozdulatlan marad, és hagyja, hogy felesége haragja elüldözze Illést az országból.

Valószínűleg Jahwe most nem fordult el Ahábtól, hiszen győzelmet arat az arám király, Benhadad ellen, pedig az egész szövetséges népet maga mellé vette a harchoz. A hadjárat végén pedig értékes diplomáciai kapcsolatot épít ki az arám királlyal, bár Jahwe prófétái ezt a szövetséget rossz szemmel nézték: „Mivel kiengedted a kezedből azt az embert, akit én kiirtásra szántam, életéért életteddel, népéért népeddel felelsz!” (1Kir 20,42).

⁶³ Albertz, R. im. 22. oldal

A király elkeseredett az ítélő szó hallatán, azonban ez nem tartotta vissza attól, hogy szemet vessen Nábót szőlőjére, és Jezabel közreműködésével megszerezze azt. Miután Nábót elutasította a király vételi ajánlatát, Aháb látszólag belenyugszik az elutasításba, és bár nagyon elkeseredett, nem tett semmit a föld megszerzésére. Ellenben nem tesz uralkodóhoz méltó lépéseket akkor sem, amikor megmondják neki, hogy a föld mégis az övé – Nábót halála árán.

Boldogan veszi birtokba a szőlőt, de boldogsága nem tart sokáig: ismét szembetalálkozik Illéssel, és az általa mondott ítélettel. Illés súlyos szavainak hatására a király magába száll, megtér, és Jahwe megbocsát neki.

Aztán háborúba indul az arámok ellen, amibe belevonja Júda királyát, Jósáfátot is. A háború kezdése előtt hivatja udvari prófétáit, hogy megtudja tőlük Jahwe akaratát. Egyetlen olyan próféta volt a tömegben, aki negatívan nyilatkozott: Mikájéhú, Jimlá fia. A háborút mégis megindítják, és Aháb a csatában szerzett sérülésébe belehal. A deuteronomista történetírás Aháb rettenetes halálában látja az istentelen királlyal szembeni ítélet beteljesedését, mely által a „gonosz elnyeri méltó büntetését”⁶⁴. Nem egyértelmű azonban, hogy Aháb valóban a csatában halt volna meg, hiszen az 1Kir 22,40 szerint Aháb „pihenni tért őseihez”, ami valójában a békés, természetes halál leírása a Szentírásban.

Akárhogy is történt Aháb halála, élete rendkívüli változatosságot mutat a Jahwe-hoz való viszonyában: ő is „kétfelé sántikál”, ahogy egész népe. A Szentírás nem hallgatja el, hogy politikája és harci képességei árán Izrael számára hatalmas szövetségeseket szerzett, és békét teremtett a térségben. Politikája mégis oda vezetett, hogy a nép elfordult Jahwe-től, és a Baal-kultusz előretörhetett Izraelben.

Ez az egyenetlen kép Aháb személye körül összefüggésben van a deuteronomista történetírás igényeivel. A deuteronomista számára fontos volt azt bebizonyítani, hogy az Omri-ház bukását a Jahwe-től való elfordulás, és a Baal-kultusz fellendülése okozta. Aháb politikájá-

⁶⁴ HODOSSY-TAKÁCS Előd: Mikájéhú, Jimlá fia esete Izrael királyával (https://epa.oszk.hu/03800/03811/00008/pdf/EPA03811_studia_biblica_athanasiana_2005_08.pdf) 2020. február 14.

nak, és a Nábót szőlője körüli jogtalanságnak egyenes következménye volt a deuteronomista szerint Jéhú pártütése, aki uralkodása során hatékonyan (és véresen) szorította vissza a pogány kultuszt.

A rettenetes aszály foglalja történelmi háttérbe a királyi ház és Illés konfliktusát⁶⁵. A csapást a prófétai szó hirdeti meg, és az esőt csak a próféta rituális cselekedete⁶⁶ hozhatja vissza. A két szélső pont között Ahábót a Szentírás tehetetlen bábként ábrázolja, aki mindig az aktuális helyzetnek megfelelően fordul: egyszer Jahwe, egyszer Baal mellett foglal állást.

A deuteronomista történetírás szemszögéből ez az ellentmondásos kép érthető: a szentírók tudatában voltak annak, hogy Aháb idejében Izrael jóléte és gazdagsága az egyik csúcspontját élte. Ismerték ennek árát is: a szegény réteg mind nagyobb lecsúszását és a Jahwe-kultusz háttérbe szorulását a Baal-hittel szemben. Azzal is tisztában voltak, hogy Aháb politikája és hadi sikerei nemcsak gazdaságilag, hanem politikailag is jelentőssé tették Izraelt, még Júdával is szoros szövetségben találták.

Aháb személyének kettős értékelését mutatja az 1906-ban kiadott „A zsidók egyetemes története” című mű leírása, mely szerint Aháb „gyenge, szelíd, aki szerette a békét és a nyugalmat, és aki inkább hajlandó volt arra, hogy zavarok és akadályok elől kitérjen, semhogy azokat felkeresse és eltávolítsa.”⁶⁷ A királyt „akaratgyenge”⁶⁸ emberként írja le, aki felesége számára csak a hatalomhoz vezető eszköz volt.

Jezabel királyné személyének bevonása Aháb történetébe egyszerűbbé tette a király értékelését. Nem kellett teljes mértékben elítélni a királyt, helyette fel lehetett mutatni egy pogány királynét, aki miatt Baal-szentély épült Samáriában, és aki halálra üldözte az Úr prófétáit. Asztalánál Baal-próféták étkeztek, és a Kármel-hegyi incidenst követően halálos fenyegetésével messze üldözte Isten emberét, Illést. A Nábóttal szemben elkövetett jogtalanság alanya is ő lett, nem pedig a ki-

⁶⁵ Albertz, R. im. 106. oldal

⁶⁶ Albertz, R. im. 126. oldal

⁶⁷ SZABOLCSI Miksa (szerk.). A zsidók egyetemes története 6. kötetben, Phönix Irodalmi Részvénytársaság, 1906 – 277. oldal

⁶⁸ Szabolcsi M. szerk. im. 278. oldal

rály. Aháb tehát tiszta maradt, bár kissé bátortalan és gyenge uralkodó benyomását kelti asszonya mellett – mégsem ő a gonosz megtestesítője, hanem Jezabel!

Asszony a trónon – Jezabel

Nábót történetének legnagyobb hatalmú figurája, a „sötét királynő” – Jezabel. A Biblia szerint Etbaal szidóniai⁶⁹ király leánya, akit Aháb feleségül vett, és aki a pogányságot testesítette meg a királyi udvarban (1Kir 16,31). A Szentírás úgy jeleníti meg ezt az asszonyt, mint Illés próféta legnagyobb ellenségét, aki a prófétát halálra üldözteti, és ő az, aki Nábót életére tör, és fondorlatos módon a halálát okozza. Illés pedig – a nagy próféta-ellenfél – Isten átkát mondja Jezabelre: „A kutyák eszik meg Jezabelt Jezréel falánál!” (1Kir 21,23)

A Szentírás szerint Jezabel pogány asszony volt, aki Szidónia királykisasszonyaként kötött házasságot Izrael királyával. Házasságkötése okán egy olyan országba érkezett, ahol két vallás élt egymással szoros összekapcsolódásban: a Jahwe-hit és a kánaáni Baal-kultusz. Az izraeli királyokra nem volt jellemző a két kultusz gyökeres elkülönítése, sőt a jólét és a béke érdekében törekedtek az együttműködésre. Aháb király még templomot is építtetett Samáriában Baalnak, és oltárt állított neki (1Kir 16,32), Jezabelnek így semmi oka nem volt saját hitét megtagadni.

A deuteronomista leírása alapján Jezabel gonosz és fondorlatos nőszemély volt, aki bármilyen eszközt bevetett azért, hogy akarata teljesüljön, és aki teljes mértékben elkötelezett volt nemcsak a Baal-kultusz mellett, hanem a Jahwe-hit ellen is. Az aszály-történetben utalás található arra, hogy Jezabel ki akarta irtatni Jahwe prófétáit, Illést pedig halálosan megfenyegeti a Kármel-hegyi incidens után (1Kir 19,2).

A Szentírás hangsúlyt fektet arra, hogy Aháb király a történet során többször magába néz és megtér, ellenben Jezabelről soha nem állít olyasmit, hogy Jahwe-hoz közeledett volna. A Baal-hívó asszony mindvégig – bármilyen csodás események is történnek Jahwe műkö-

⁶⁹ Josephus Flavius említ egy tiruszi királyt, Itihobaloszt, akit sokáig Jezabel apjának tekintettek, ezáltal a királyné származását Tiruszba helyezték. – Albertz, R. im. 31. oldal

dése okán – meggyőződéses pogány marad, sőt általában ellenséges a Jahwe-hittel és a néppel szemben. Úgy tűnik, semmilyen hatást nem keltenek rá Jahwe csodái.

Az asszony halála Jéhú pártütése idején következett be, amikor a lázadó Jezréelbe, a királyi székvárosba érkezik. Érkezését látva Jezabel kifesti és feldíszíti magát, kiül az ablakba, onnan szól Jéhúhoz: „Bé-kés-e a szándékod, Zimri, uradnak gyilkosa?” Jéhú ekkor lehajíttatja Jezabelt a palota ablakából, akiből halálát követően nem találnak meg mást, csak a koponyáját, lábait és két kézfejét (2Kir 9,30-37).

A Nábót-történet úgy ábrázolja Jezabelt, mint egy olyan királynét, aki férje helyett, az ő nevében uralkodik, a tehetetlennek látszó férje helyett döntést hoz, és azt véghez is viszi. Úgy jelenik meg előttünk, mint egy olyan asszony, aki férje helyett vagy ömellelte működik, és olyan döntéseket hoz, amelyeket férje nem akar meghozni. Egy idegen asszony, aki pogányságával hitetlen útra viszi királyi férjét, és aki nem tiszteli férje népének (házassága révén a saját népének!) szokásait és törvényeit. Személyében testesül meg minden, ami a hagyományos Jahwe-hit számára elfogadhatatlan: harcos Baal-hívó, a kultusz védelmezője és erősítője, egyben a gazdaságilag lecsúszott közember jogainak csorbítója.

A deuteronomista történetírás céljaival összhangban Jezabel olyan figurává vált Aháb király mellett, akiben egyszerre jelentkeznek mindaz a rossz, amit Ahábbal szemben nem lehetett felróni. Aháb Izrael népéből származó, legitim uralkodó volt, akinek politikai képességei és eredményei magukért beszéltek. Igaz ugyan, hogy uralkodása során békében együtt élt a pogány kultusszal, de sosem fordult el teljesen Jahwe-től. És bár „rossznak” ítélte őt a deuteronomista történetírás, nem tehetette meg, hogy egyszerűen „leírja” őt.

Jezabel személyében azonban a deuteronomista megtalálhatta minden gonoszság okozóját Aháb uralkodásának idején. Nem izraeli származású, hanem egy pogány királyság hercegnője, aki magával hozta nem csak gyűlölt pogány vallását, hanem az uralkodással kapcsolatos nézeteit is. Ő testesítette meg mindazt, amit a deuteronomista a királyság intézményében nem tudott elfogadni, és akit a legitim király helyett vádolni és gyűlölni lehetett.

Az ellenfél - Illés

A Szentírásban Illés minden különösebb bevezetés, vagy születésének története nélkül kerül elénk, amikor az 1Kir 17,1-ben „a Gileádban lakó tisbei Illés” Aháb király elé áll, és súlyos aszályt hirdet az országra. Tevékenysége végigkíséri Aháb király és fia, Ahazjá király életét, míg nem a Királyok 2. könyve 2. fejezetében Jahwe magához ragadja Illést egy tüzes harci kocsival.

Születéséről a Biblia nem számol be, azonban ismeretesek olyan szöveganyagok a Kr. u. I. századtól kezdődően, amelyek ismertetik a vele kapcsolatos legendát.⁷⁰ A Próféták könyvében leírt legenda szerint a próféta születését isteni jelek vették körül: apja „ragyogó fehér férfiakat” látott, akik üdvözölték a gyermeket, „tűzzel pólyálták őt, és lángnyelveket adtak neki enni”⁷¹.

A ragyogó fehér ruhába öltözött férfiak Isten angyalai lehettek, akik a gyermeket köszöntötték, de egyébként az apához nem volt szavuk. Nem tájékoztatták a fiú későbbi sorsáról, sem prófétai erejéről, sem csodáiról, vagy arról a tényről, hogy Illésnek nem kell a halálon átmenni élete végén. Megjelenésük azonban önmagában is elegendő lehetett az apa számára a fiú különleges voltának elfogadásához. A gyermek lángnyelvekkel történő táplálása hasonlatos Ézsaiás elhívása leírásához, akinek ajkát (ezáltal szavait) egy szeráf parázssal tisztította meg (Ézs 6,6). Az Illés születését körülvevő jelek a gyermek prófétai küldetésére mutatnak, amely már gyermekségében megnyilvánult.

A Szentírás a próféta lakóhelyét Gileádba helyezi, és a Próféták könyve szerint itt is született. A Szentírás alapján nem azonosítható pontosan a „tisbei” megjelölés – vajon helységnevről, vagy az ott lakók népről, esetleg társadalmi státuszának megjelöléséről? A Próféták könyve szövege sem segít a kérdést eldönteni, mivel ez a szöveg is homályosan fogalmaz⁷²: Illés „Gileádban lakott, mert Thisbe a papoknak adatott”.

⁷⁰ XERAVITS Géza: Morzsák Dánieltől Bárukig, Sapientia Főiskola - IHarmattan, Budapest, 2009. – 85. oldal

⁷¹ Xeravits G. im. 86. oldalán idézi a Próféták könyve szövegét

⁷² Karasszon I. Az Ószövetség fényei – 82. oldal

⁷³ Xeravits G. im. 86. oldal

Gileád Kelet-Jordánia területén található, amely nem tartozott szervesen a kánaáni kultúra területéhez, hanem gyarmatosított izraeli terület volt⁷⁴, ezért e periférikus környezetben megmaradhatott a hagyományos Jahwe-hit anélkül, hogy szennyeződött volna a Baal-kultusz elemeivel. Illés tehát egy olyan vallási közegben nőtt fel, amely eleve ellenséges volt a kánaáni kultuszokkal, és elkötelezett Jahwe irányába.

Az bizonyos, hogy a próféta a Kr. e. IX. században élt és tevékenkedett, működése szorosan kapcsolódik Aháb és Ahazjá királyok uralkodásához. Az Omri-dinasztia szinkretista valláspolitikájával szembehelyezkedő jahwista gondolkodás Illést a zászlajára emelte, és mint ilyen, a legfontosabb prófétai alak ebben a korban, Elizeussal együtt. A deuteronomista történetírás a prófétákat olyan, Istentől elhívott embereknek látta, akik egész életükben Jahwe iránti abszolút engedelmességben éltek, és a népet is erre szólították fel.⁷⁵ Úgy tűnik, hogy Illés e prófétaideál megtestesítője volt, aki még a halálos fenyegetés mellett is hajlandó volt Isten akarata szerint hatalmas távolságokat megtenni, hogy küldetését teljesítse (1Kir 19. fejezet).

Nevének jelentése „az én Istenem Jahwe”, ami az ún. hitvalló nevek egyike a Szentírásban. Mutatja, hogy viselője személyes elkötelezettségben él Istenével, Jahwe-val, tőle várva a megőrzést és védelmet⁷⁶. Nem volt „helyzet kötött”, hiszen a Biblia tanúsága szerint vándorlása során bejárta egész Palesztinát a Jordántól a Kármel-hegyen át Júda déli sarkáig, Beérsebaig. Nem tartozott semmilyen prófétai csoporthoz sem, egyedül munkálkodott⁷⁷.

Külsejében és mindennapi életében nem alkalmazkodott társadalmának elvárásaihoz. Szőrből készült palástot és bőrvet viselt, homlokán a próféták jelével⁷⁸. Palástja a prófétai hatalom jelképe volt, ezt a hatalmat Elizeusnak adta át (2Kir 2,13kk). Megélhetését a pusztában

⁷⁴ von Rad, G. II. kötet – 27. oldal

⁷⁵ Karasszon I. Az Ószövetség fényei – 208. oldal

⁷⁶ Albertz, R. im. 18. oldal

⁷⁷ Elizeushoz fűződő kapcsolata történetileg nem bizonyítható. Valószínűsíthető, hogy öket ketten nem is találkoztak. Vö. Karasszon I. Az Ószövetség fényei – 86. oldal

⁷⁸ Karasszon I. Az óizraeli vallás – 96. oldal

Istentől kapott dolgokkal fedezte, vagy a vele és mondanivalójával szimpatizáló lakosság tartotta el.

Első képviselője volt annak a prófétatípusnak, akik a lakosság között vándorolva, „csodagyógyítóként, ördögűzőként és jövődómondoként”⁷⁹ éltek. Ezek a próféták koruk udvari prófétáival szemben sem gazdaságilag, sem társadalmilag nem függtek a királyi hatalomtól, így amazoknál szabadabban mondhattak kritikát az állam felett.

Az Aháb király idejében fennálló vallási kettősség, a Baal-kultusz és a Jahwe-hit párhuzamos jelenléte ellen küzdő próféták közé tartozott, így erőteljes szavakkal ostromozta, és ellenezte a szinkretista törekvéseket. Tevékenysége a Kármel-hegyre és a Jezréel-síkságra korlátozódott⁸⁰, nagy valószínűség szerint ezt a környéket nem is hagyta el. A Szentírás szerint Jezabel bosszúterve elől Beérsebába, Júda déli sarkába menekült, azonban az a tény, hogy Júda ekkortájt az Omri-dinasztia szövetségese volt, megkérdőjelezi a történet valóságtartalmát⁸¹. Mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy a király egy idő után megelégtelte Illés erőszakos fellépését a politikája ellen, és a prófétát a pusztaságba száműzte.

Ezt követően a történeti Illés eltűnik a szemünk elől, tevékenysége e ponttól kezdődően a legendák világába kalauzol minket. A Nábót-történetben játszott szerepe, Elizeushoz való viszonya, majd elragadtatása a későbbi redakció műve lehet.

A deuteronomista történetírás Illés személyében találta meg azt az embert, akinek tevékenysége és ítéletes próféciái által Jahwe szólt a szinkretista valláspolitikára, és a nép hitehagyása ellen. Valószínűsíthető, hogy ha Illés valóban találkozott volna Ahábbal Nábót földjének birtokba vétele során, hasonlóképpen ítélt volna az uralkodó pár felett. A király és a királyné bűnül azonban nem ezt a konkrét cselekedetet, a Nábót elleni pert hozza fel a szentíró Illés szavai által, hanem általánosságban ítélt felettük. A deuteronomista számára Nábót pere csak része, bár nagyon szemléletes része, a királyi ház bűneinek, és

⁷⁹ Albertz, R. im. 20. oldal

⁸⁰ Karasszon I. Az Ószövetség fényei – 84. oldal

⁸¹ Karasszon I. Az Ószövetség fényei – 83. oldal – 27. sz. lábjegyzet

annak, ahogy az uralkodó réteg szembefordult Jahwe akaratával és törvényeivel.

A kíméletlen ítélet nem szól sem Jezréel népe, sem a bírók, sem pedig a két hamis tanú ellen, annak ellenére, hogy lényegében a tettet ők hajtották végre. Egyedül a felbujtókat, Ahábot és Jezabelt sújtja halálos büntetéssel, a tett tényleges elkövetőiről egyetlen szót sem szól.

Illés ítélete Jéhú pártütése nyomán került elének ismét: Jéhú a legyilkolt Jórám király testét Nábót szőlőhöz viteti, hogy a próféta szörnyű jóslata igazolást nyerjen: „Jéhú ezt mondta tisztjének, Bidkarnak: Vedd föl, és dobod oda a jezréeli Nábót birtokára ... az Úr szava szerint” (2Kir 9,25-26).

A lázadó kisember – Nábót

Az elszakadást követően az északi országrész, Izrael volt a tehetősebb és gazdagabb országrész, területileg is nagyobb, mint a déli Júda. A kezdeti időszak viharait követően Omri és fia, Aháb stabilizálta a királyságot, és békét teremtett az országban. A béke és a stabilitás gazdasági erősödést hozott magával olyannyira, hogy Izrael a térség vezető államává vált.

A jólétnek azonban ára volt. Ahogy lenni szokott: a gazdasági fellendülésnek voltak győztesei és vesztesei is. Azoknak a társadalmi rétegeknek, városi vezetőknek, kereskedőknek és iparosoknak, akik alkalmazkodni tudtak az új viszonyokhoz, és meg tudták lovagolni az új viszonyok hullámain, gazdagság lett osztályrészük. Azok azonban, akik erre nem voltak képesek, egyre jobban lesüllyedtek, egyre nagyobb szegénységbe és kiszolgáltatottságba jutottak.

Aháb kormányzása alatt bekövetkezett gazdasági változások természetesen voltak az ókori társadalmakban, azonban nehezen elfogadhatóak voltak azok számára, akik annak veszteséivé váltak, vagy válhattak. Az izraeli társadalom „hagyományos kisparaszti rétege”⁸² – megerősítve az ellenzéki gondolkodású prófétákkal – tiltakozott a változások ellen. Valószínűsíthető, hogy Nábót is ilyen kisbirtokos lehetett, aki Aháb ajánlatát az ellenzéki gondolkodásából eredően utasította el.

⁸² Albertz, R. im. 37. oldal

Aháb az új jezréeli palotája tőszomszédságában lévő szőlőskertet nézte ki magának, hogy azáltal is az udvar mindennapi szükségleteit fedezni tudja. Nábótnak tett ajánlata nagyon kedvező: egy jobb birtokot ajánlott a földért, vagy pénzbeli ellentételezést, ha Nábót ezt kívánná. Tekintve, hogy a király a földet akár ki is sajátíthatta volna magának, ez az ajánlat igen kedvezőnek minősíthető.

Nábót azonban nyersen⁸³ utasítja vissza az ajánlatot egy olyan kifejezést használva („*chalilab*”)⁸⁴, ami teljes elhatárolódást és mély ellenérzéseket fejez ki. Indokként azt hozza fel, hogy a föld „atyai örökség”, tehát olyan földterület, amelyen a családi kisüzemek gazdálkodtak, és éltek meg belőle. Az ilyen föld hagyományosan eladhatatlan volt, bár ekkor még nem szigorú törvényi tiltás formájában⁸⁵, inkább a szokásjog szintjén. Ennek ellenére az érv elég erőteljes volt ahhoz, hogy Nábót felhasználja Aháb ellen, és Aháb el is fogadja a döntést.

Nábót számára Aháb ajánlata nem csak egy pénzügyi ajánlat, hanem társadalmi jelentőségű aktus: Aháb önmaga, a királyi hatalom számára akar megszerezni egy olyan földterületet, amelyet a hagyományos jog szerint az nem övé, és amelyet ez a jog védelmez. Nábót döntése egyet jelentett a királyi igények elutasításával, ezáltal nyílt szembehelyezkedés volt a királlyal.

Valószínűsíthető, hogy Jezréel népe ismerte Nábótot, és lehetséges, hogy az emberek tudomással bírtak a királlyal folytatott vitáról. Talán Nábót is hirdette közöttük győzelmét, hiszen ezt a királyi politikával szembeni bátor kiállás eredményének tarthatta. „A zsidók egyetemes története” szerint Nábót „Jezreel egyik legelőkelőbb polgára”⁸⁶ volt, akit azért ültettek a fő helyre, mert ő volt a „rangban a legidősebb”⁸⁷.

A nép számára mégsem lehetett ennyire egyértelmű a helyzet, hiszen Jezréel lakossága egyetlen tiltakozó szó nélkül hagyta, hogy Nábótot perbe fogják, és elítéljék. Sőt, az ítélet végrehajtásában is tiltakozás nélkül részt vettek.

⁸³ Albertz, R. im. 82. oldal

⁸⁴ Albertz, R. im. 82. oldal

⁸⁵ Albertz, R. im. 83. oldal

⁸⁶ Szabolcsi M. szerk. im. 281. oldal

⁸⁷ Szabolcsi M. szerk. im. 282. oldal

Az izraeli jog várja a vádlott nyilatkozatát, beismerő vallomását is, ami a Szentírás leírásában nem található meg. Nem tudjuk meg, hogy a tárgyalás menetében hogyan nyilatkozott Nábót, mit mondott vajon, amikor a nép élére ültették, vagy akkor, amikor rájött, hogy az élete forog kockán.

A történetben Nábót testesíti meg a lázadó, a jogaiért a királlyal is szembeszálló közembert, akitől a hatalom utolsó tulajdonát is el akarja venni. Számára lényegtelen, hogy az ügylet folytán akár jobban is járhatott volna, egyedül az volt a fontos, hogy az, ami az övé, ne kerüljön a király birtokába.

Befejezés

Nábót szőlőjének története a Szentírásban az uralkodói önkény és a közember harcának leírása. Egy olyan harc, amelyet a kisember elvesztett, de amelynek végső vesztese mégis az uralkodó, hiszen néhány évvel később egész nemzetsége kiirtásra ítéltetett.

Az északi országrész, Izrael történelmében Aháb király kiemelkedő szerepet játszik: erőskezü uralkodó, aki képes volt az apja által megkezdett úton országát a térség legerősebb hatalmai közé emelni. Uralkodására jellemző volt az a vallási és társadalmi szinkretizmus, mellyel igyekezett együttműködésre bírni az országában együtt élő bevándorló izraelieket, és az ott korábban már magasszintű államiságot felmutató kánaániakat.

A kétféle társadalmi berendezkedés, a törzsi szervezettségből az államiságba vezető út gazdasági és szociális következményekkel is járt, melynek során a társadalom felső osztálya átalakult, a korábbi törzsi vezetőkhöz csatlakozott a kánaáni kereskedő és ipari jómódú réteg, ezáltal csökkentve a korábban fennállt egységet. Az alsóbb néprétegek lassanként legalapvetőbb megélhetésüket is elvesztették, és szociális bizonytalanságba süllyedtek. Ez a változás – bár természetes folyamat volt a korban – elfogadhatatlan a hagyományos társadalmi berendezkedéshez és szociális viszonyokhoz szokott izraeliek számára.

Ezeket a változásokat, valamint a stabilizációval együtt járó vallási szinkretizmust szintén nem nézte jó szemmel a hagyományos Jahwe-hithöz ragaszkodó társadalmi réteg, és tiltakozásának zászlajára

emelte azokat a prófétákat (jellemzően Illést és Elizeust), akik a Jahwe-hit védelmében fellépve Isten ítéletét hirdették az uralkodóval szemben.

E szinkretista társadalmi és vallási közegben merül fel az a konfliktus, amely a történet alapját képezi: egy földterület, melyet Nábót elidegeníthetetlen módon magáénak tud, és amelyet Aháb királyi jogon magáénak akar.

Az ősi Jahwe-hit szerint a föld Jahwe tulajdona, amelyet csak használatra adott át a törzseknek és családoknak, ezért nem idegeníthető el. Jahwe akarata, hogy a nekik ajándékozott föld a törzsek birtokában maradjon. Míg Jahwe fenntartotta magának a föld tulajdonjogát, addig Baal, a kánaáni főisten csak annak termékenységét volt hivatott biztosítani, ezért a föld tulajdonosa az uralkodó, a király. Nábót szőlőjének történetében tetten érhető e kétféle gondolkodás közötti konfliktus: Aháb, mint Izrael királya követeli és követelheti a földet, míg Nábót, mint hithű izraelita megtagadhatja annak átadását.

Rendkívül érdekes a történet leírásában, hogy bár a konfliktus a király és Nábót között alakult ki, annak megoldását mégsem a király, hanem Aháb pogány felesége, Jezabel vállalja magára. A Nábót-történetet megelőző perikópák is azt mutatják, hogy Aháb igyekszik mindkét félnek megfelelni: mind Jahwe-nak, mind pedig Baalnak tesz engedményeket. Felesége azonban mindvégig meggyőződéses Baal-hitű marad. Úgy tűnik, mintha a hagyományos Jahwe-hit tényleges ellenfele inkább Jezabel, mint Aháb. A királynét a deuteronomista történetírás gátlástalan, istentelen és kegyetlen asszonyként írja le, aki a felmerülő problémák mindegyikét vérrel kívánja rendezni.

A történelem tanúsága szerint Aháb – a deuteronomista leírásával ellentétben – erős kézzel és hatalommal irányította országát, kezében tartotta a kormánypálcát, és sikeres háborút vívott, ha éppen arra volt szükség. Semmiképpen nem tekinthető akaratgyengének – ahogy például még a XX. elejének zsidó történetírása is emlegette. Az pedig főként nem látszik valószínűnek, hogy Aháb helyett a Jahwe-hitet közvetlenül érintő kérdésekben feleségének átengedte volna a vezető szerepet.

A deuteronomista Jezabelnek komoly hatalmat adott a kezébe, de történelmileg nem látszik valószínűnek, hogy Aháb ténylegesen átengedte volna feleségének a döntési jogot olyan kérdésekben, amelyek szembeállíthatják a királyi udvart a hagyományos, törzsi gondolkodással, Jahwe-hitű rétegekkel. Aháb király történetében több olyan epizódot is leír a deuteronomista, amely akár polgárháborúhoz is vezethetett volna, de a kormánypálca Aháb kezében volt, aki azt erős kézzel meg is tartotta. Életében vele szemben nem lépett fel senki, senki nem kérdőjelezte meg egyeduralmát. Még halálát (és dinasztiájának bukását) követően sem lehetett volna könnyű a személyét teljes mértékben negatívan értékelni, helyette Jezabel kapta a rossz szerepét.

Nem vitatható, hogy Aháb Izrael népéből származott, és hitében sosem fordult el a Jahwe-től. Felesége származása és vallása alapján is pogány asszonyként szerepel. A deuteronomista nem vádolta Jahwe-től való teljes elfordulással Ahábot, csak azzal, hogy szinkretista politikája által a Jahwe-hit meggyengült, és a Baal-hit megerősödött Izraelben. Jezabellel szemben viszont nem kellett „finomkodnia” a deuteronomistának: leírása szerint az asszony gonoszsága példátlan a Biblia asszonyai között.

Jezabel igyekezett megtartani a jogszerűség látszatát a Nábóttal szembeni eljárásában: egy olyan pert kezdeményezett, amely az izraeli jogszolgáltatás szabályai szerint zajlott le. A vád istenkáromlás és felségsértés volt, melynek két tanú egybehangzó vallomása adta meg az alapját. Amennyiben a hamis tanúk által hangoztatott vád igaz lett volna, Nábóttal szemben nem lehetett volna más ítéletet hozni: mind az istenkáromlás, mind pedig a felségsértés főbenjáró bűn. A bűnös tulajdona pedig a király birtokai közé számíttatik.

A deuteronomista számára fontos volt azt is hangsúlyozni, hogy a király és a királyné istentelen cselekedeteit Jahwe nem nézte szórtanul: a kor nagy prófétája, Illés fellép velük szemben Nábót halálát követően, és teljes uralkodói attitűdjüket elítéli. Az ítélet nyomán Omri háza kikerül a történelem színpadáról: a Jahwe-hittel szimpatizáló pártütő, Jéhú kiirtja a dinasztia teljes maradékát, hogy ő maga kerülhessen Izrael trónjára. Azzal, hogy Aháb és Jezabel súlyosan negatív kritikát

kapott, Jéhú pártütése és mészárlása a Jahwe-nak tetsző cselekedetek sorába került.

A deuteronomista történetírás szakrális alapú tisztogatással szerszerezte át egy pártütő hadvezér kegyetlen és véres uralmát, melyhez egy pogány királyné fellépésére volt szüksége.

Felhasznált irodalom

Könyvek

A Szentírás magyarázata (Jubileumi Kommentár) – I. kötet, Kálvin Kiadó, Budapest, 1995. ISBN 963 300 617 1

ALBERTZ, Rainer: Illés, Isten tüzes harcosa, Kálvin Kiadó, Budapest, 2007. ISBN 978 963 558 083 5

BENBASSA, Esther – ATTIA, Jean-Christophe: Izrael – föld és szentség, Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 2008. ISBN 978 963 9857 01 8

BIBLIA, Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése, magyar nyelvre fordította és revideálta a Magyar Bibliatársulat Szöveggondozó Bizottsága, Kálvin Kiadó, Budapest 2014. ISBN 978 963 558 244 0

BRIGHT, John: Izrael története, Kálvin Kiadó Budapest 2001. ISBN 963 300 881 6

FINKELSTEIN, Israel – SILBERMAN, Neil Asher: Biblia és régészet, Gold Book Kft, ISBN 963 9437 74 3

KARASSZON István: Az óizraeli vallás, A Budapesti Református Teológiai Akadémia Bibliai és Judaiztikai Kutatócsoportjának kiadványa, Budapest, 1994. ISBN 9638392 10 X

KARASSZON István: Az Ószövetség fényei, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2002. ISBN 963 8033 98 3

KARASSZON István: Izrael története, Új Mandátum Könyvkiadó, 2009. ISBN 978 963 9609 61 7

KESSLER, Rainer: Az ókori Izrael társadalma, Kálvin Kiadó, Budapest, 2011. ISBN 978 963 558 157 3

MILLER, J. Maxwell – HAYES, John H.: Az ókori Izrael és Júda története, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 2003, ISBN 963 9296 77 5

RAD, Gerhard von: Az Ószövetség teológiája, I. kötet, Osiris Kiadó, Budapest, 2017. ISBN 978 963 389 944 1

RAD, Gerhard von: Az Ószövetség teológiája, II. kötet, Osiris Kiadó, Budapest, 2017. ISBN 978 963 389 945 8

SOGGIN, J. Alberto: Bevezetés az Ószövetségbe, Kálvin Kiadó, Budapest, 1999. ISBN 963 300 771 2

SOMOGYI Alfréd: Egyházjog – I. (egyetemi jegyzet) Selye János Egyetem Református Teológiai Kar, Komárom, 2015. ISBN 978 80 8122 124 8

SZABOLCSI Miksa (szerk.): A zsidók egyetemes története 6 kötetben, Phönix Irodalmi Részvénytársaság, 1906

SZATHMÁRY Béla: A zsidó jog alapjai, Századvéd-Lux Kiadó, Budapest, 2003. ISBN 963 9211 478

WESTERMANN, Claus: Az Ószövetség Teológiájának vázlata, A Budapesti Református Teológiai Akadémia Bibliái és Judaisztikai Kutatócsoportjának kiadványa, Budapest, ISBN 963 04 3013 4

XERAVITS Géza: Morzsák Dánieltől Bárukig, Sapientia Főiskola - l'Harmattan, Budapest, 2009. ISBN 978 963 88356 0 4

Tanulmányok:

HODOSSY-TAKÁCS Előd: Mikájehú, Jimlá fia esete Izrael királyával (https://epa.oszk.hu/03800/03811/00008/pdf/EPA03811_studia_biblica_athanasiana_2005_08.pdf) 2020. február 14.

KISS Katalin: Az óizraeli igazságszolgáltatás dokumentuma: Jób könyve, Teológiai Szemle, 1980. (<http://theolszemle.meot.hu/dokumentumok/1980.pdf>) 2020. február 14.

PAPP Vilmos: Az ókori Izrael gazdasági és társadalmi fejlődése az állam megszüntéig, Teológiai Szemle, 1974/1-2. 15-20. oldal

Kis Jolán:

Eskü az ószövetségi igazságszolgáltatásban, különös tekintettel a Szövetség Könyvére

Abstract - The Oath in the Jurisdiction of Old Testament in Particular View to the Book of Covenant

As a means of regulating human coexistence, oath was already present at the dawn of history in the life of the communities. All of this is evidenced and preserved by a large amount of written relics. The collection of oath in Exodus is also evidence that the specific nature of the oath has always been preserved over time. The Oath in Ex 22,9 is one of the three passages in the Old Testament that gives some insight into the practice of the Israelite jurisdiction. Significant similarities and even matches with Babylonian and Hittite documents of this kind suggest a common source, or even the adoption of ready-made legislative decrees. This paper will present that the ancient Near Eastern legal tradition played an important role in the early period of the formation of Israelite law.

Keywords: Oath, Old Testament, Covenant Code, Judiciary, Ancient Near Eastern practice of law

Bevezetés

Az emberi együttélést hol ünnepélyesen, hol teljesen gyakorlati módon szabályozó eszközként az eskü már a történelem hajnalán jelen volt a közösségek életében. Mindezt komoly mennyiségű írott emlékegyet hirdeti és őriz. Ez a gyűjtemény egyben arról is bizonyosságot tesz, hogy az eskü egy olyan jelenség, amely ugyan magán viselheti egy-egy nép kultúrájának jegyeit, és ennek köszönhetően megjelenési formája igen változatos lehet, sajátos lényegét azonban az idők változásai ellenére is mindig megőrizte.

Az eskü egy kijelentésnek, állításnak vagy vallomásnak az igazságát volt hivatott megerősíteni, sőt bizonyítani (asszertórikus eskü), illetve ünnepélyes elkötelezést jelentett arra nézve, hogy az esküt tevő az ígéretét teljesíti, vállalt kötelezettségeinek minden körülmények között